

Kartans År 2008

Bengt Rystedt
Leif Erikssons Väg 4, 26162 Glumslöv
bengt@rystedt.se

1 Inledning

Kartografiska Sällskapet bildades i Stockholm i februari 1908, men sällskapet fick ganska snart en nationell status. 50-årsjubileet firades 1958, även det i Stockholm. Carl Mannerfelt var då ordförande och kunde i sitt inledningstal välkomna Sveriges konung Gustav VI Adolf (Figur 1).

Figur 1. Gustav VI Adolf studerar en karta under överinseende av Carl Mannerfelt (medgivande från LiberKartor).

Styrelsen beslöt tidigt att utnämna år 2008 till Kartans År och att i utförandet få med de andra ideella organisationerna och kartmyndigheterna i ledningen och genomförandet.

Målsättningen sattes ganska högt och ett omfattande program utarbetades. Drivande i detta var sällskapets ordförande Patrik Ottoson, som också blev projektledare med Bengt Rystedt som kontaktperson. Sällskapets styrelse fastställde våren 2007 att de övergripande målen för Kartans År skulle vara att:

- synliggöra kartbranschen,
- visa hur kartor och kartbaserade metoder kan användas i olika delar av samhället,
- visa historien om kartans utveckling i Sverige,
- visa på nödvändigheten och nyttan av en bra geografisk informationsinfrastruktur och att
- förbättra rekryteringen av studenter till kartanknutna yrken.

Kartans År fick ganska snart följande styrgrupp:

- Patrik Ottoson KS Ordförande
- Inger Ericsson KIF
- Mikael Lilje SKMF
- Svante Astermo SLF
- Johanna Fransson ULI

År 2008 firade SLF också sitt 100-årsjubileum och SGU blev 150 år. SLF firade sitt jubileum genom att arrangera FIGs arbetsvecka strax före midsommar och då också hålla en jubileumsfest för alla deltagare i konferensen. Denna var också öppen för alla medlemmar i SLF.

Också en referensgrupp bildades med representanter för de ideella organisationerna enligt ovan och de tre kartmyndigheterna SGU, Sjöfartsverket och Lantmäteriet.

Kartans År fick för sällskapet vidkommande följande delar:

- Publikationer med Jubileumsbok och ytterligare en tioårsbok mm,
- En vandringsutställning,
- En serie filmer att visas i SVT,
- Kartans Dag i minst 50 kommuner och
- En jubileumshögtid i Stockholm.

Flera andra organisationer passade också på att anknyta till Kartans År. SSAG (Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi) gav sin årsbok Ymer 2008 titeln *Kartan och verkligheten*. Landsarkivet i Lund tog också initiativet till ett särskilt temanummer baserat på Kartans År.

2 Publikationer

Styrgruppen bestämde tidigt att det var viktigt att marknadsföra Kartans År. Följande produkter skulle tas fram:

- Tidskriften Atlas,
- En utställning som stöd till Kartans Dag,
- Hemsida,
- Information i Kart- och Bildteknik,
- 10-årsboken,
- Jubileumsboken.

Den följande presentationen sker i stort sett i den ordning som publikationerna utgavs. Även SSAGs årsbok Ymer 2008 presenteras i detta kapitel.

2.1 Tidskriften Atlas och Utställningen

Det har länge diskuterats om de i Kartans År ingående föreningarna skulle ha en gemensam tidskrift. Syftet med Atlas var att tidigt skapa en kännedom om Kartans År. Den trycktes också i så stor upplaga – 26 000 - att den skulle kunna spridas brett och särskilt till alla som deltog i Kartans Dag. Det första numret, som ersatte den ordinarie utgivningen av Kart- och Bildteknik 2008:1, är hittills den enda utgivningen av Atlas. Utgivarna av Atlas är KS, ULI, SKMF, KIF och SLF. Ursprungstanken var att det i fortsättningen skulle komma ett nummer

varje år, men detta arbete har avstannat delvis beroende på att KS och SKMF valt att fortsätta ge ut sina respektive tidningar.

Lantmäteriet, SGU och Sjöfartsverket beslutade tidigt att göra en vandringsutställning som skulle kunna sättas upp i samband med aktiviteter under Kartans År. Utställningen skulle ge en bakgrund och vara lämplig för att komplettera med annat kartmaterial. Lars Palm på Lantmäteriet fick ansvaret för att utforma utställningen i samråd med Kajsa Hult på SGU. Utställningen visar en sammansatt kartbild, se Figur 2, där olika kartor ger en bild av ett område sydväst om Trollhättan. Längs Göta Älv visas ett sjökort. Centralt över Trollhättan visas en tätortskarta och i sydost utsnitt ur Terrängkartan med ett inslag av fastighetsgränser från Fastighetskartan. I nordväst finns ett utsnitt som visar jordmagnetism från SGUs geofysiska mätningar och längre söderut utsnitt ur Berggrundskartan och Jordartskartan. Bildmaterialet visar exempel på flygbilder i svart-vitt, färg och i IR. Ett litet område är representerat med en satellitbild. Kartbilderna skulle ge en presentatör möjlighet att visa var, när och hur olika kartor kan användas.

Utställningen gjordes i fyra exemplar och kunde beställas från Lars Palm. De blev ju mycket använda och de ställdes ut på ca 60 ställen i landet. Mot slutet av året fanns inte alla delar med, men tack vare kreativa arrangörer löstes alla problem.

Figur 2. Bilden visar den karta som var en central del av utställningen. Kartan visar en del av området sydväst om Trollhättan och är sammansatt från utsnitt ur kartor från SGU, Sjöfartsverket och Lantmäteriet.

2.2 Hemsida och Information i Kart- och Bildteknik

Avsikten med en egen hemsida för Kartans År var att ge lättåtkomlig information även för allmänheten om aktiviteterna i Kartans År. Artiklar i Kart- och Bildteknik skulle informera sällskapets medlemmar på ett mer utförligt sätt.

Hemsidan för Kartans År knöts till Geoforums hemsida på samma sätt som KS hemsida. På så sätt var det lätt att hitta webbsidan för Kartans År. Även ett anrop till www.kartansar.se och en sökning i Google på Kartans År gav en direkt träff. Patrik Ottoson lade upp rubrikerna och lämnade sedan över det löpande underhållet till Lisa Samuelsson på ULI.

2.3 Tioårsboken

Vart tionde år ger KS ut en bok som presenterar de senaste tio årens kartografiska utveckling. Första utgåvan kom 1923 och sedan 1948, för övrigt samma år som Olaus Magnusmedaljen instiftades, ges den ut vart tionde år. Den nu 2008 utgivna boken är den sjunde i ordningen och redaktör var för fjärde gången Lars Ottoson. Boken finansieras genom att en del av överskottet varje år avsätts i en fond. Alla medlemmar i KS får boken utan avgift.

Boken behandlar all kartografisk verksamhet i landet från utveckling och forskning till produktion och användning av geografisk information och kartor. Boken avslutas med en sammanfattning av den senaste utvecklingen. Sammanfattningsvis ger boken en dokumentation av de senaste tio årens snabba tekniska utveckling både i produktion och i användning.

2.4 Jubileumsboken

Jubileumsboken *Kartan i våra hjärtan* redigerades av Mats Halling. Han gav vid jubileumsseminariet i Stockholm en första presentation av innehållet. Bokens innehåll är uppdelat i fyra sektioner. I den första hanteras *Kartografiska Sällskapet*, dess bildande och olika verksamheter såsom Kartdagarna och Kartbladet samt medverkan i att Internationella Kartografiska Sällskapet (ICA) bildades 1959. Ulla Ehrensvärd beskriver den historiska sektionens utveckling sedan den bildades 1964 och Göran Bäärnhielm den stora kartografiska utställningen i Stockholm 1947.

I den andra sektionen *Lantmätare och kartografer* beskrivs naturligtvis Kung Gustav II Adolfs uppdrag till Andreas Bureus att noggrant kartlägga Sveriges landsbygd, städer och hamnar. Ett avsnitt ger också en sammanställning av de kartor som producerades under 1700- och 1800-talen. Den konstnärlige lantmätaren får också en beskrivning av de olika ritmanéren och av kartuscherorna som var så vanliga på den tidens kartor. Den tekniska utvecklingen inom geodesi, flyg- satellitteknik samt kartrepresentationens olika moment beskrivs också noga av flera experter. Det sista avsnittet behandlar ortnamnens betydelse för att få en funktionell karta utan klagomål från användarna.

I den tredje sektionen beskrivs *Kartans bredd*, dvs. dess användning för många olika ändamål. Äldre lantmäterikartor är ett bra hjälpmedel inte bara i förrättningar utan även i både akademisk forskning och i mer privat forskning om sin hembygd och släkt. Ulf Sporrang beskriver nödvändigheten av att vara källkritisk men framhåller också att den lantmätare som ritat kartan har besökt platsen, vilket ju inte gäller allt källmaterial. Bengt-Olof Käck beskriver skanningen och den öppna tillgången till det digitala materialet. Originalkartorna är nu arkiverade i Riksarkivet och inte längre utsatta för manuell användning. Margareta Elg beskriver hur kartan kan användas för att illustrera resultat i vetenskapliga artiklar och för

information i tidningar. Leif Wastenson ger en sammanfattande beskrivning av atlasproduktion i Sverige och Finland samt beskriver mer i detalj framställningen av Sveriges Nationalatlas för vilken han var projektledare. Hans Hauska ger en bild av Internets betydelse och sökning på webben för att få resultatet representerat på karta. Slutligen ger Anders Brandt en bild av den kartografiska utbildningen innan Peter Nyhlén ger en framåtblick om kartans roll 2035.

I det sista avsnittet ges kortfattade presentationer av SSAG, SLF och SKMF, som sedan 2008 även innefattar KIF.

För en kartograf är boken oerhört läsvärd. Alla medlemmar i KS har fått varsitt exemplar tillsammans med en DVD som innehåller de filmer som presenteras i kapitel 3.

2.5 SSAGs årsbok 2008

Svenska Sällskapet för Antropologi och Geografi (SSAG) uppmärksammade också Kartans År genom att i sin årsbok Ymer 2008 *Kartan och verkligheten* ge ett rikt urval av aspekter på kartans betydelse. Årsboken inleds med en artikel av sällskapetets ordförande Thomas Lundén med just denna titel. Därefter har boken följande kapitel:

- Victoria Höög, lektor i Lund, ger en filosofisk-historisk överblick över hur kartor använts i olika delar av världen. Hon täcker hela tiden från det att kartor karvades på ben till nutidens digitala kartor.
- Hisayuki Ishimatsu, chefsbibliotekarie för en japansk samling av historiska kartor vid Berkely University i Kalifornien beskriver skanningen av den historiska kartsamlingen och den stora ökningen av sökningar när materialet gjordes öppet tillgängligt.
- Staffan Helmfrid ger en utförlig artikel en bild av Professor William-Olssons geografiska gärning och särskilt hans ekonomisk-geografiska kartering av Europa och hur hans kunnande spreds över världen¹.
- Stefan Jonsson, kritiker vid Dagens Nyheter och lektor i estetik vid Södertörns högskola ger en inlevelsefull beskrivning av kartläggningen av Mexico City och särskilt den karta som publicerades ca 1555. Den tillskrivs Alonso de Santa Cruz, men ritades förmodligen av en aztek. Hur den så småningom hamnade på Carolina Rediviva i Uppsala är inte känt.
- Göran Hoppe, professor i kulturgeografi i Uppsala ger en bild av livet i den estnisk-svenska byn Klottorp som är en av de mest väldokumenterade byarna i världen.
- Michael Jones, professor i geografi i Trondheim beskriver Johannes Meijers kartläggning av Slesvig-Holsten under 1600-talet.
- Hans-Fredrik Wennström ger i sitt kapitel om gradmätningar en bild av främst de mätningar som gjordes i Tornedalen, först av den franske astronomen Maupertuis på 1730-talet för att ta fram bevis för att jorden avplattades mot polerna. Svanberg gjorde 1801-02 en ny mätning med högre precision som sedan låg till grund för beräkningar av ellipsoidens form för generalstabskartan. Struves gradmätning i Tornedalen ingår i en

¹ William-Olssons skrifter och kartor finns i Kungliga Biblioteket, Stockholm.

längre triangelkedja över Finland och Ryssland ner mot Svarta Havet.

- Peeter Maandi, forskare vid kulturgeografi i Uppsala ger en tolkning av en karta från USA från 1870. Kartan har stort format och är framställd i enlighet med 1785 års lantmäteriförordning. Kapitlet visar på lantmäteriverksamhetens betydelse för kolonisering av Västern och hur indianernas intressen försvagades.
- Robert Kostka, professor i fjärranalys vid tekniska universitetet i Graz ger i en översättning av Thomas Lundén en beskrivning av Sven Hedins och hans kollegors kartläggningsarbeten i Tibet och Nepal.
- Vania Ceccato, forskare vid institutionen för samhälle och miljö vid KTH ger en kartografisk beskrivning av kriminalitet med hjälp av geografisk information och bearbetning i GIS.
- Sofia Cele, forskare i kulturgeografi i Uppsala ger en inblick i barns relationer till kartor och hur den förändras vartefter barnet växer upp.
- Vytautas Petronis, gästforskare vid Södertörns Högskola ger en inblick i den etniska kartläggningen i tsarryssland och hur Litauen avgränsades etniskt.
- Tommy Book, professor emeritus vid Växjö universitet beskriver hur stadskartorna manipulerades i öst och Michael Gentile, lektor i kulturgeografi vid Södertörns och Gävle högskolor beskriver den topografiska kartläggningen i före detta Sovjet och att tillgången till många av dessa kartor fortfarande är begränsad.
- Noga Collins-Kreiner, forskare vid institutionen för geografi och miljöstudier vid universitetet i Haifa redovisar en studie av hur Israel och dess konfliktområden kartlagts av olika kartproducenter.
- Norbert Götz, Jörg Hackman och Jan Hecker-Stampehl, forskare i politisk historia i Helsingfors, Greifswald och Berlin redovisar tankar om en mental karta över Östersjöregionen.
- Lars Granath, naturgeograf, sjökartograf och VD för Hydrographica beskriver sin verksamhet med att ta fram nya sjökort för båtsport. Grundproblemet är det samma som Carl Gripenhielm fick 1690 att utmärka alla grunden och att finna de rätta namnen på alla skären.
- Leif Wastenson, Ulla Arnberg och Mathias Cramér, alla välkända för KS medlemmar beskriver Sveriges Nationalatlas i bok- och webbform. Atlasen är nu fritt tillgänglig över Internet och hade vid en mätning 2006 cirka 45 000 besökare per månad.
- Krister Jansson och Ola Hall, universitetslärare i geomorfologi och geoinformatik i Stockholm har följt inlandsisens spår i Chile, Wales och Kanada. De betonar att flygbilds- och satellitbaserade studier måste kompletteras med fältstudier.

Kartan och verkligheten visar onekligen kartografins möjligheter att presentera resultat från många olika fält inom geografin. Margareta Elg har varit teknisk redaktör och svarat för den grafiska formgivningen. Även bokens pärmar har använts för presentation av kartor.

Framsidan pryds av Torsten Hägerstrands projektion av världen med sin hemförsamling i centrum.

2.6 *Tidskriften ALEs temanummer*

Tidskriften ALE utges av de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och Landsarkivet i Lund (www.tidskriftenale.nu). Med anledning av Kartans År utgavs ett temanummer om historiska kartor. Innehållet i temanumret visas i Tabell 1.

Tabell 1. Tabellen visar innehållet i ALEs temanummer 2008:3.

Författare	Titel - TEMANUMMER HISTORISKA KARTOR	Sidor
Lars Bröms	Kartans år 2008	01-02
Björn Dal	Kartbilder	03-06
Björn Gäfvert	Den första svenska karteringen av Skånelandskapen	07-12
Gert Jeppsson	Kort om kartor ('kort') i Det Konglige Bibliotek	13-14
Torsten Nilson	Buhrmans Skånekartor 1684	15-19
Petra Nyberg	Landsarkivets kartsamling	20-26
Tomas Germundsson	Kartan och landskapets moderna historia - några skånska exempel	27-35
Henrik Svensson	Bördighet i bymarker - en analys i GIS av natur och kultur i lantmäterihandlingarna	36-49
Nils Lewan	Gränser i vår tillvaro	50-51
	Titelsida ur Atlas Novus utgiven av George Mathæus Seutter (1678-1757) i Augsburg (färgtryck)	(52)

3 **Filmerna**

Patrik Ottosons kontakter med representanter för pressen inför Kartdagarna 2006 gjorde att han fick ett erbjudande om framställning av tio kortfilmer om vardera fem minuter för Sveriges Utbildningsradio. Avsikten med filmerna var att de skulle informera allmänheten och inte vara ett forum för redan insatta. Sällskapet skulle genom insamlade medel stå för produktionskostnaden och Sveriges Radio TV lovade i en avsiktsförklaring att sända programmen som så kallade utfyllnadsprogram. Avsiktsförklaringen hade dock en passus om att Sveriges Radio TV skulle göra en kvalitetsgranskning av filmerna innan de skulle läggas in i programtablåerna. Sällskapet skulle få den slutliga rätten att använda materialet i sin verksamhet. Denna rättighet fördes också vidare till finansiärerna.

3.1 **Finansiering av filmerna**

Innan avtal kunde skrivas med det företag som skulle stå för produktionen måste bindande avtal finnas för medverkan i finansieringen. De ideella organisationerna bakom Kartans år, KIF, KS, SKMF, MBK-utställarna, SLF och ULI har tillsammans lagt en grundplåt för att finansiera produktionen. Tack vare Patrik Ottoson har därefter en rad myndigheter beslutat bidra så att hela finansieringen klarades av. Bland dessa finns Lantmäteriet, Sjöfartsverket, SGU, Krisberedskapsmyndigheten (KBM), Sveriges kommuner och landsting (KSL), samt Gävle kommun via Future Position X (FPX). Alla dessa är värda ett stort tack för att produktionen kunde genomföras. Finansiärerna utgjordes av:

- Lantmäteriet	800 000	
- Sjöfartsverket	200 000	
- SGU	100 000	
- Krisberedskapsmyndigheten	80 000	
- Sveriges Kommuner och Landsting	50 000	
- Gävle Kommun (FPX)	150 000	
- KS, SLF och SKMF	250 000	
- MBK, KIF och ULI	<u>85 000</u>	1 715 000

Avsikten var att finansieringen skulle vara klar så tidigt att filmningen skulle kunna börja våren/sommaren 2007. Det slutliga avtalet mellan KS och Science Production skrevs på i juli 2007, varför all filmning sköts till 2008.

3.2 **Planering och genomförande**

Bengt Rystedt utsågs att vara kontaktperson gentemot Science Production, dvs. Lotta Skoglund. De träffades första gången i slutet av juni 2007. Under hösten 2007 diskuterades olika titlar för de olika programmen. Maximalt fanns det 17 olika förslag. Den närmare planeringen kom igång i januari 2008. En första redogörelse gavs till KS styrelse 23 januari 2008 och Patrik och Bengt hade ett planeringsmöte med Lotta och hennes medhjälpare 29 januari 2008. Redan då lanserades *Alla Tidars Kartor* som ett tema för programserien. Det egentliga arbetet började i februari 2008. Lotta och Maria började med att samla in material och genomföra studiebesök. De besökte SGU och Lantmäteriet samt mötte Ulla Ehrensvärd och Margareta Elg 20/2. De hade också ett möte med SVT Utbildningsradio om programtablåerna för hösten och om vad som då pågår med möjlig anknytning till den kommande programserien.

Den första filmningen gjordes i Kiruna i början på mars 2008. Filmning gjordes vidare en vecka i april och en vecka i maj. Filmning gjordes också under Kartdagarna. Den film som inte använts för programmen är KS egendom. Någon användning av denna film har ännu inte planerats.

Filmningen gjordes i Kiruna omfattade: Esrange och satellitbildnedtagning för kartproduktion, 3 D-modell aktuell för flytten av Kiruna, intervjuer, snövidder och fjäll, renar och samekvinna om hur hon hittar utan användning av karta samt vintriga miljöbilder. Nästa filmperiod gjordes i vecka 14 med filmning bl.a. på SVTs vädertjänst och därefter i vecka 16, varav tre dagar i Jönköping under Kartdagarna. De lånade med sig några medverkande och filmade dem ute på staden och i landskap samt träffade och intervjuade ett antal personer inne i mässlokalerna. Sista filmperioden gjordes i maj med bl.a. filmning av SMHIs mätningar för precisa sjökort.

Under arbetet kom följande kommentar från Lotta och Maria: ”*Rent allmänt kan vi säga att vi satsar på ett rikt bildmaterial i serien. Vi vill också att ni ska veta att vi möts av en entusiasm och glädje som sällan finns inom andra områden vi skildrat. Kartmänniskor verkar vara passionerade*”.

3.3 **Innehåll**

Efter ytterligare kompletteringar av materialet före sommarsemestern redigerades programmen under augusti. Det sista avgörande beslutet för att få ett lyckat resultat var att få Gösta Ekman som uppläsare av texten. I mitten av augusti gav han besked om att läsa all speakertext. Avtalet innehöll ju ca 10 filmer, men det blev 11 till samma pris. De program som ingår i *Alla tiders kartor* är:

1. Före kartan – om hur naturfolk navigerar. En samekvinna intervjuas och en äldre same framhåller renens överlägsna förmåga att orientera sig. FoU-chefen på Esrange, som ju har samisk härkomst, ger sin syn på naturfolkens förmåga att orientera sig och Martin Ingvar (hjärnforskare) har bidragit med fakta om spatial förmåga.
2. Gruvfeber – intervju med damerna som hittat guld i Överturingen. De visar hur malmletning går till och vilka kartor de använder. De har lyckats muta in 6 000 hektar och hoppas på att det så småningom ska bli en gruva med både guld och zink. Vidare innehåller filmen gruvkartor och fakta om geologi och gruvnäringen idag.
3. GPS i allas händer – exempel på användning och förklaring av hur det fungerar. Filmen visar hur golfare, jägare och scouter kan använda GPS. Golfaren mäter avstånd för att kunna välja rätt klubba, jägaren har en utrustning på hundens rygg och en egen utrustning för att kommunicera med hunden och scouterna använder GPS inom Geocaching för att hitta en dold skatt.
4. Väderkartor – ”Hur svårt kan det va” att göra en riktig prognos. SVT och SMHI visar och berättar vilket material de har att bearbeta och hur det sammanställs till prognoser. SVT-chefen framhåller att det inte finns några säkra naturvetenskapliga metoder att göra prognoser för längre tid än högst tre veckor. Filmen avslutas med att en tjänsteman på SMHI läser väderutsikterna för sjötrafik.
5. Till havs – så görs sjökort och därför behövs de. Filmning visar hur sjömätning går till och hur materialet översätts till en kartbild. Jämförelser görs mellan tidigare sjömätningar och dagens mer korrekta. Alla som seglar går någon gång på grund. Med bra sjökort blir det mer sällan.
6. Kartfantaster – möten med några entusiaster. Filmen inleds med interiörer i konstnären Peter Dahls ateljé och hur han framställt en atlas och gjort modeller av en egen kontinent. I kartbutiken VÖBAM på Regeringsgatan i Stockholm intervjuas Roland de Thorey om kartornas betydelse för den enskilde och framhåller att den som inte är intresserad av kartor går miste om väsentligheter i livet.
7. Ras och risk – exempel från Eskilstuna där Louise Tränk (naturgeograf från Lund) guidar i en båt över Eskilstunaån. Filmen visar hur nära vattnet Eskilstuna ligger och hur sättningar i marken har gett förskjutningar och sprickor i husen. Dan Klang på Lantmäteriet och Anders Brandt på Högskolan i Gävle har bidragit med höjdmodell respektive simulering av 100-årsflödet.
8. Full rulle med kartor – i orientering på motorcykel och i rallybil. Filmen visar hur orienterare i olika klasser springer mot en kontroll och vad de ser på kartan. MC-prinsessan Annie Seels berättar om sin sport och hur man med hjälp av GPS och road-book kan hitta vägen. I rallybilen får man också höra kartläsaren ge information till föraren.
9. Släkt- och bygdeforskning – Familjen Botvidsson som bott i Västerum sedan 1600-talet visar upp sin gård och bilder på gamla ägare. David Fogelberg har letat i kistan med handlingar om gårdens historia och visar hur byn skiftades och hur ägobilden förändrats genom åren.

10. Kartfäder – programmet om Hans Brask, Olaus Magnus och Andreas Bureus. I Leiden finns en karta bevarad från 1533 som kan tillskrivas Hans Brask². Olaus Magnus karta, Charta Marina, finns i original på Carolina Rediviva i Uppsala. Andreas Bureus karta över Skandinavien Orbis Arctoi trycktes 1626. Den har reproducerats av holländska kartförlag och blev för ett sekel omvärldens bild av Sverige.
11. Gör din egen karta. Filmen inleds med en inspelning på Liber om hur deras verktyg kan användas i utbildning. Därefter visar en turist spelad av en journalist hur de med Google och andra verktyg kan ta fram en karta i en PC med det innehåll som hon behöver för ett besök i Kalmar. Produkten blir ett personligt minnesdokument som komplement till turistkartan.

Inledningsvis fanns det 17 förslag. En del av ursprungsidéerna har fångats upp i de program som ingår i listan ovan. Filmerna är ju korta och betoningen är lagd på att höja intresset bland allmänheten för användning av kartor och geografisk information. Kartfreaken tycker kanske att det är för lite kartor, men dessa kan ju ta tillfället iakt och förmedla sin ytterligare kunskap i sin bekantskapskrets.

I början av september skickades materialet över till Utbildningsradion som sedan gjorde filmerna klara för sändning. Första programmet sändes 2 oktober. Sedan följde under hösten alla program tre gånger vardera, en gång i Kunskapskanalen, en gång i TV1 och en gång i TV2. Serien har gått i repris på SVT 24 under våren 2010. KS fick också filmerna i ett sådant format att de kunde kopieras till DVD. Science United gjorde också en bild för DVD skivan (Figur 3).

Figur 3. Figuren visar omslaget till DVD skivan med Alla Tiders Kartor. Ryttaren föreställer Olaus Petri under insamling av avlatsbrev. Bakgrunden visar kartor från SGU, Sjöfartsverket och VÖBAM.

4 Kartans dag

Kartans dag utformades för att främst kommunerna skulle få möjlighet att visa allmänheten sin kartverksamhet. Som gemensam grund fick varje arrangör mot en mindre avgift låna den av Lantmäteriet och SGU framtagna utställningen. Ansvarig för utställningen var Lars Palm på Lantmäteriet. Kennet Fredriksson och Margareta Elg skrev en inbjudan till landets kommuner och Kennet åtog sig att vara sammanhållande för Kartans Dag. Intresserade kunde också anmäla sitt arrangemang på hemsidan för Kartans År. KS målsättning var att det skulle bli minst 50 arrangemang av Kartans Dag. Totalt blev det 63 stycken, varav 42 kommuner,

² Ulla Ehrensvärd : *Nordiska Kartans Historia*, sid. 56. ISBN 951-50-1633-9, Art-Print Oy, Helsingfors, 2006.

flera konferenser och mässor samt bibliotek, landsarkiv och statliga myndigheter. Naturhistoriska Riksmuseet hade med utställningen i sitt arrangemang av Geologins Dag den 13e september.

Några kommentarer till utfallet:

- I norra Sverige hade man utställningen i tre veckor under året. Först ut var Umeå kommun med att i samband med årsmötet i Västerbottens GIS förening att under en vecka i slutet av februari sätta upp utställningen tillsammans med Umeå kommuns egna kartmaterial och hålla en serie föredrag för anställda och allmänhet. Särskilt föredragen rön­te oväntat stort intresse från allmänheten. I Luleå sattes utställningen upp i Teknikens Hus i samband med internationella GIS dagen och Linfo Norrbottens GIS vecka och GIS helg. Utställningen kompletterades med utställning av historiska kartor och information om Linfo-medlemmarnas verksamheter. I Piteå sattes utställningen upp i Piteå kommuns entréhall tillsammans med kommunens egna kartmaterial. (information från Peter Berglund, Luleå).
I Skellefteå började man med 3 dagars utställning vid kontoret, följt av en dag med introduktion till kommunens anställda och en avslutning 14/6 på torget för allmänheten för ca 100 som visade särskilt intresse (information från Erik Ekefjärd).
- I Karlstad arrangerades Kartans Dag lördagen 6/12 i Mitticity. Besökarna kunde vid utställningen se historiska kartor på bildskärm och få en demonstration av hur ny teknik används inom kommunen. OK Tyr visade hur de nu gör orienteringskartor och Karlstad universitet presenterade sin GIS-ingenjör­sut­bil­dning. Särskilt intresse tilldrog sig en flygbild som lagts ut på golvet (information från Kristina Eresund, Karlstad universitet).

Figur 4. Bilden visar en interiör från Kartans Dag i Karlstad med en flygbild över staden.

- I Göteborg hade Stadsbyggnadskontoret utställningen och 16 egna skärmar som visade historiska kartor fram till nuvarande moderna process som baseras på digital

geografisk data. Utställningen lockade ca 250 deltagare och en kväll med två parallella föreläsningar fick vardera ca 150 deltagare (information från William Försth).

- I Kungsbacka anordnades Kartans Dag 8 november. Tack vare den kommunala informatören trycktes en affisch och man fick in information i Göteborgsposten och Kungsbacka-Posten samma dag som arrangemanget och en uppföljning i Norra Halland veckan efter. Information gavs vid 8 stationer och antalet besökare uppskattades till ca 200 (information från Barbro Persson).
- I Helsingborg arrangerades Kartans Dag av Helsingborgs stadsarkiv som dels visade en samling av äldre kartor över Helsingborg och ordnade en serie om fem föreläsningar. Under december visade stadsbyggnadsförvaltningen en utställning på temat *Helsingborgs stads kartverksamhet i 100 år* (information från Tommy Fransson, Helsingborgs stadsarkiv).
- Burlöv arrangerade Kartans Dag eftermiddagen 20 oktober för kommunens anställda. På programmet stod information om den nya Kart- och GISplanen samt från Lantmäteriet om hur man gör en karta och från ESRI S-Group hur man kan använda informationen. Utställningen kompletterades med en serie kartor över kommunen sedan 1600-talet och framåt (information från Marie Sand).
- I Lund arrangerade Landsarkivet i Lund Arkivens Dag 8 november. Utställningen kompletterades också där med egna kartor. Nils Lewan och Jonas Andréasson höll var sitt föredrag. Antalet besökare var omkring 250 (information från Petra Nyberg, Landsarkivet i Lund).
- I Staffanstorps visades utställningen 13-14 november tillsammans med ortofoto på golvet och eget kartmaterial om Staffanstorps utveckling sedan 1700-talet. Järnvägen, sockerfabriken och bomässan i slutet av 60-talet har betytt mycket för utvecklingen i Staffanstorps tätort. Under 2009 då Staffanstorp fyller 100 år kommer befolkningskartorna att visas. Pressen fick en förhandsvisning och Sydsvenskan hade dagen före en artikel (information från Oscar Monell).
- I Täby hade man Kartans Dag 10-19 september med öppen utställning i kommunhuset och en serie med tre föredrag om lantmäterienhetens verksamhet, mätning i fält och ett om hur geografisk information används (information från Eva Nord).
- I Haninge ordnades Kartans Dag den 30e september fyra föredrag, varav det om släktforskning var populärast. Under hela veckan var det också öppet hus i Kommunhuset med visning av olika mätinstrument och sprintorientering med elektronisk stämpling anordnad av Haninge SOK. Arrangemanget var populärt och det var stundtals trångt (information från Kerstin Ohlsson).
- I Tyresö ordnade Stadsbyggnadskontoret Kartans Dag där man visade kartutställningen kompletterad med kommunens egna kartor, modeller och bilder. Besökarna kunde också skriva ut flygbilder och delta i en tävling. Arrangemanget var lyckat och det kommer att upprepas kommande år (information från Linda Eriksson).

- I Nacka ordnades Kartans Dag en söndag i oktober. Arrangemanget är livfullt beskrivet av Kristina Sandberg i Kart- och Bildteknik 2009-1³.

Kartans Dag var också ett stort inslag i den internationella GIS dagen i Luleå, Lund och Gävle i månadsskiftet november-december. GIS dagen ordnas som en populärvetenskaplig presentation av aktuell forskning med anknytning till GIS. Generösa pauser är inlagda för att deltagarna ska få möjlighet att ta del av utställningar och presentationer från regionens företag inom GIS och kartografi.

Sammantaget blev Kartans Dag en stor framgång. Arrangörerna har deltagit med glädje och tagit tillfället i akt att visa sin verksamhet, sin teknik och sina produkter för allmänheten.

5 Jubileet 13-14 november

Jubileet skulle anordnas i Stockholm och vara slutpunkten för jubileumsåret. Ganska tidigt beslöts att det skulle hållas en torsdag med ett seminarium under dagen och att festen skulle hållas på kvällen samt att det skulle finnas möjlighet till studiebesök på fredag förmiddag. Efter förfrågningar i Stockholm beslöt KS styrelse att seminariet skulle hållas i Folkets Hus och festen i Stadshuset. Vi bjöd in Kung Carl XVI Gustaf till Stadshuset, men fick avslag på grund av andra åtaganden. Trots många försök att locka deltagare blev det bara 160 deltagare, varav ett 30-tal var inbjudna. Särskilt inbjudna var också mottagarna av KS utmärkelser. Kartans Års pris gick till Eniro och hitta.se för deras insatser att sprida användningen av kartor och geografisk information till allmänheten. "Kartografiska sällskapets jubileumspris" gick till Jack Dangermond, USA, grundare av och chef för ESRI. Han får priset "för sina mångåriga och betydande insatser att göra kartor och geografiska informationssystem till arbetsredskap i vardagen för forskare, företag, myndigheter och andra organisationen över hela världen".

Organisationskommittén bestod av Bengt Rystedt (sammankallande), Birgitta Ericsson och Lennart Bergh. Kommittén har haft 14 protokollförda möten. Lars Ottoson tog emot anmälningarna och avgiften betalades till KS kassör. Mottagningen både i Folkets Hus och i Stadshuset sköttes av Lennart Bergh med Margareta Elg, Meith Fagerqvist och Karin Willis som medhjälpare.

5.1 Seminariet

Det samlande namnet för seminariet var att beskriva kartografin förr, nu och i framtiden. Seminariet inleddes med registrering och kaffe. Efter att KS ordförande Peter Wasström hälsat välkommen leddes seminariet av Bengt Rystedt. Det hade följande program: **Mats Halling** presenterade *Kartografiska sällskapets historia och jubileumsskriften*. Han är nu på Lantmäteriets informationsdivision, men har ett förflutet som produktionschef vid Liber Kartor och som Chefskartograf i Lantmäteriet. **Wilhelm Agrell** talade över ämnet *Krigets och fredens kartor*. Han är professor i Underrättelseanalys vid Lunds Universitet, författare och historiker med inriktning på freds- och konfliktforskning Efter FN-tjänst i Sinai i mitten på 70-talet har han ett särskilt intresse för konflikterna i Mellersta Östern. Han visade också hur arbetet gick fram för att bestämma gränserna för Bosnien efter konflikten då Jugoslavien försvann. **Sten Bergström** talade över ämnet *Hydrologisk tjänst från kartering av älvarna till framtidens klimat*. Han är professor och forskningschef vid SMHI. Han uppmärksammade också att Hydrografiska byrån vid SMHI bildades 1908 med uppgift att beskriva Sveriges vattendrag

³ Sandberg Kristina: *Skattjakt på Kartans dag i Nacka*. Kart- och Bildteknik 2009:1, sid. 30-31

och vattenfall. Numer är inriktningen förbättrade prognoser och metoder för analys av klimat och miljöproblem. Han beskrev också olika scenarier för hur havsytans nivå höjs när landisen och havsisen smälter.

Christer Pettersson (utvecklingschef vid Eniro) och **Jan Prokopec** (affärsutvecklingschef vid Hitta.se), mottagarna av Kartans Års pris presenterade sina tjänster och framtida möjligheter. Särskilt intressant var visningen av de nya tjänster som upphandlingen av Lantmäteriets flyg- och satellitbilder ger. Med hjälp av programvara som Carmenta framställt för Försvaret kan nu landskapet ses i 3D.

Jan-Olof Hedström talade över ämnet *Gruvkartor förr och nu*. Han är Sveriges Bergmästare och chef för Bergsstaten, i grunden lantmätare och har tidigare tjänstgjort som länsråd i Norrbotten. Han visade dels en äldre gruvkarta och gav exempel på hur man nu kan orientera sig i en gruva med stöd av nya hjälpmedel.

Liqiu Meng gav en bild av *Hur kartor formar och omformar våra liv*. Hon är professor i kartografi vid Münchens Tekniska Universitet. Hon var tidigare dekan för vår motsvarighet till Väg- och Vatten, men numera vicerektor för internationalisering och mångvetenskap. I Sverige har hon varit universitetslektor vid Högskolan i Gävle och konsult vid SWECO i Stockholm. Hon är svensk medborgare och talar svenska. Hon beskrev hur kartor under lång tid använts på olika sätt och avslutade med att betona kartografens ansvar i hela processen från datainsamling till visualisering.

Jack Dangermond har en bakgrund som landskapsarkitekt och studerade på 1960-talet vid Harvard Laboratory of Computer Graphics, där den tidiga GIS-utvecklingen skedde. Han gav i sitt tal *Visions for Cartography and Geographic Information* sin vision av framtidens kartografi och GIS.

Joakim Olléns föredrag hade titeln *Kartan för framtiden – spridda reflektioner om vägen framåt*. Han är välkänd i vår bransch sedan sin tid som GD för Lantmäteriet. Han är numera VD för fastighetsbolaget KunskapsPorten i Göteborg samt ledamot i styrelserna för ESRI S-Group och GIS-institutet i Gävle. Han gav en lista på 10 kartor han ville se i framtiden.

Alla föredragshållarna gjorde fina framträdanden och höll sina tider. Totalt var det ca 200 åhörare på seminariet. Sammantaget gav seminariet en utmärkt bild av kartografins och den geografiska informationens användning, utveckling och framtid.

5.2 Jubileumsfesten

Jubileumsfesten i Stadshuset inleddes i Blå Hallen med musik av Stockholm Salong Ensemble under ledning av Stefan Gustafson samt fotografering av alla festklädda människor. Peter Wasström hälsade välkommen och lämnade sen ordet till Hans Sandler, som gav en presentation av Stadshusets tillkomst. Stockholms Stad beslöt 1907 att bebygga eldkvarnstromten som staden köpt med ett stadshus. Bygget startade 1911 och huset invigdes på nyårsafton 1923. Blå Hallen är inspirerad av en italiensk piazza. Den blev ju inte blå utan arkitekten Ragnar Östberg lät behålla det vackra röda teglet. Gyllene Salen är verkligen gyllene och belagd med nära 18.6 miljoner mosaikskivor i guld (Figur 5).

Figur 5. Gyllene Salen med Mälardrottningen
(http://sv.wikipedia.org/wiki/Fil:Gyllene_salen_2009.jpg).

Efter ett musikaliskt inslag av Stockholms Salong Ensemble där operasångerskan Jeanette Köhn bidrog med en Straussvals och I have danced all night framförde Ulf Sporrang hyllningstalet *Chartans Behag*, som i sammanfattning bifogas som bilaga 1. Därefter utdelades Kartan Års pris till Eniro och hitta.se som fick sina pris för sina aktiviteter i att sprida användningen av geografisk information och kartor till allmänheten. Prisutdelare var Lantmäteriets generaldirektör Stig Jönsson. Kartografiska sällskapets jubileumspris tilldelades Jack Dangermond för sina mångåriga insatser att främja kartografin och sprida användningen av geografisk information både i Sverige och i andra länder, inte minst utvecklingsländer. Prisutdelare var Internationella Kartografiska Sällskapets ordförande William Cartwright (Figur 6). Prisutdelningen avslutades med att Peter Wasström presenterade sällskapets nya nål och tilldelade Lars Ottoson och Patrik Ottoson de två första guldnålarna. Alla pristagare hedrades med en mäktig trumpetfanfar.

Figur 6. Jack Dangermond mottar Sällskapets jubileumspris. Han flankeras av prisutdelaren ICAs ordförande William Cartwright och Sällskapets ordförande Peter Wasström (Foto Lars Palm).

Den officiella ceremonin i Blå Hallen avslutades med en uppvaktning till 100-åringen. Särskilt uppskattning rörde uppvaktningen från samarbetsparterna i Kartdagarna.. Därefter fick kvällen toastmadam Elisabeth Argus ordet. Efter hennes inledning och att hon skulle kalla när det var dags att gå till bords spelade ensemblen ännu ett stycke. Sen var det dags för drink och mingel i Blå Hallen.

Middagen i Gyllene Salen var utmärkt och desserten kom in på samma sätt som vi så många gånger sett på Nobelfesten. Elisabeth Argus gjorde ett utmärkt jobb som toastmadam. Efter middagen blev det kaffe nere i Blå Hallen som för tillfället också var pianobar med musik av Christina Nilsson.

Dagen efter festen var avsatt för studiebesök. Tyvärr blev det liten uppslutning och många av de anmälda uteblev. De som lagt ned tid för att förbereda och genomföra sina presentationer var besvikna.

6 Ekonomin i sammanfattning

För en detaljgranskning av det ekonomiska resultatet för Kartans År hänvisas till sällskapets bokslut för åren 2008 och 2009. Sällskapets största satsning bestod i hela finansieringen av jubileumsboken och sponsringen av jubileumsfesten.

Kartans behag

Carl Jonas Love Almqvists lilla Essay, "Chartans behag", som trycktes i tidskriften Scandia 1933 under rubriken "Några drag" är väl känd och utnyttjad av många. Nu när Kartografiska sällskapet fyller 100 år, vad kan då vara bättre än att inleda med en kärleksförklaring till kartan – en hyllning till ett instrument och redskap som har mer än 4 000 år på nacken - beroende naturligtvis på hur man definierar begreppet karta.

"Chart-ritningens konst har för människo-ögat upptäckt Ländernas förr aldrig skådade figurativa drag", inleder Almqvist och han beskriver hur han som barn som en av sina käraste sysselsättningar drömde sig bort över en karta och i alla de landskap hvilkas miniatyr låg framför honom och som inbillningskraften åt honom gjorde befolkade, skogbevuxna, genomflutna av svallande strömmar, täckta av ömsom dalar, ömsom berg, omflutna av blånande hav. "Jag säger blånande", säger Almqvist, "ty en ljusblå teiente prydde merendels hafsbandet på de skönaste kartor jag såg: allt lefde för mina ögon i rikaste skick". "Själva de geographiska namnen på städer och provinser gjorde hos mig ett intryck som skapade nya världar i imaginationen. I synnerhet uti aflägsna länder, der namnen tillhörde för mig alldeles obekanta underliga språk – jag såg hela folkskaror costumerade till klädedrägter och anledsdrag".

Det flödar inte av sådana kärleksförklaringar till kartan. Kanske beror detta på att kartmakare är tekniker och naturvetare och drar sig lite för att uttrycka saken alltför personligt. Men författare och kulturpersonligheter gör det således och här ett annat exempel hämtat från Sveriges Nationalatlas, volymen Sveriges kartor. Gunnar Brusewitz refererar där till en upplevelse från 1945 då han för första gången kunde betrakta landskapet i kartans form under en flygning mellan Bromma och Torslanda med en DC 3:a på 3000 meters höjd. *"Det var som att flyga över en blindkarta, geografielektionernas länsgränser och ortnamn var utelämnade och här låg Sverige befriat från allt vad kommuner, stift och härader vill säga. Ett stycke uråldrig natur med tallösa vittnesbörd om människans framfart. Ändå kände jag igen mig. Sedan späd ålder har jag varit kartfantast. Jag älskade att som barn rita kartor och drömma framför jordgloben. Kartornas rika och distinkta teckenspråk var jag van vid liksom färgernas symbolik och nivåskillnadernas mjuka linjespel, kort sagt allt det som gav landskapen deras egenart. Det var i många avseenden en svindlande upplevelse".*

Jag har naturligtvis också själv barndomsminnen från kartans värld. En tydlig minnesbild härrör från den stund då jag för första gången fick en atlas i min hand. När jag började i plugget 1943 fick vi Bergvalls skolatlas del I som innehöll 16 sidor Sverigekartor där städerna återgavs i lysande röd färg. Där fanns också två kartor från Mellanöstern – Palestina på Kristi tid och Bibelns länder. Som många andra ungar gick jag i söndagsskolan vid den tiden och vi som gick i den yngre klassen fick då för varje söndag ett par vackert färglagda bilder i anslutning till helgens evangelium eller epistel att klistra in i en bok. Jag tyckte mig alltså redan ha sett hur det såg ut i Palestina på Jesu tid och med atlasen i hand så kunde jag fördjupa intrycken från söndagsskoleundervisningen genom att en geografisk bild framträdde för mina ögon; Kapernaum, Magdala, Nain, Jeriko, Gennesarets sjö – ja alla bibelns platser fanns ju där!! Bild och karta föll samman!

När jag sedan började i realskolan 1947 fick vi (köpa) en ny atlas, nämligen Roths skolatlas no 1 – geografisk atlas för allmänna läroverken. Mitt exemplar, som är väl genomläst, är just från 1947 och utgör den 25:e upplagan av nämnda atlas. Även den atlasen har en karta över Palestina. I dag får man leta förgäves efter specialkartor över Palestina. Redan i Esselte Studiums skolatlas från 1972, redigerad av Birger Beckman, Olof Hedbom, Bo Gramfors m fl., för att nu nämna några välkända män i Sällskapets historia, är bibelns länder inte längre med. Som ansvariga för innehållet i 1947 års atlas uppträder professorn i geografi vid Stockholms högskola, Hans W:son Ahlmann, och rektor Sixten Samuelsson med anknytningar till Uppsala tror jag. Förordet är intressant eftersom författarna inte kan sätta definitiva gränser strax efter andra världskriget. Det gäller flera områden i Europa men också utomeuropeiska trakter. Tannu-Tuva har införlivats med Sovjetunionen, namnet Manchukos har utbytt mot Mandsjuriet och området har förts till Kina. Kurilerna och södra Sachalin har överförts från Japan till Sovjetunionen. Namnet Abessinien har ändrats till Etiopien med dess gamla gränser. Indien har delats i två dominions inom samväldet, Pakistan och Dominion of India eller Hindustan. Gränserna är inte fastställda vid kartbokens tryckning. Vad man kan konstatera är att det ofta är samma områden, då som nu, med oklara etniska och religiösa förhållanden och ständiga oroligheter som följd. Vad slutligen ändringarna på Sveriges kartbild beträffar meddelar författarna lakoniskt att Sävsjö och Kramfors har fått stadsbeteckning med röd färg. Kommentarer andas trygghet och stabilitet.

Kartan som redskap

Författare använder sig inte sällan av kartan som ett redskap i sina framställningar. Almqvist har t ex en kartskiss över Karlshamn att referera till i romanen Amalia Hillner från 1840. Kartskissen är ganska välgjord och den är lätt att överföra till dagens stadsplan med gatunamn, bebyggelse och broar. Peter Englund, som fött Lantmäteriets 375-årspris för att han genom sin litterära gärning väckt allmänhetens intresse för kartor, har i boken om Poltava – en jättesuccé från 1988 – utgått från Gyllenkrooks vackra karta över Poltava, det enda historiska dokument som finns bevarat från slaget 1709.

Den mest berömda kopplingen mellan karta och litteratur har vi kanske i Robert Louis Stevensons *Treasure Island* som ju bygger på en fantasikarta författad av Stevenson själv: *“I pored upon my map of Treasure Island, the future characters of the book began to appear there visible among imaginary woods, and their brown faces and bright weapons peeped out upon me from unexpected quarters, as they passed to and fro, fighting and hunting treasure, on these few square inches of flat projection. The next thing I knew, I had some paper before me and was writing out a list of chapters”*.

En annan skildring i litteraturen av kartan som vägvisare har vi svenskar på senare tid fått genom Torgny Lindgrens *Pölsan* är hur den gamle notisskrivaren på 107 år ritar en karta över vägen till Avaberget åt en av sina vårdare, Linda, som utöver vårdjobbet är guldletare. I Avaberget skulle det finnas guld enligt notisskrivaren. Kartan som han tillverkar är enorm och han ritar den på spännpapper på golvet med penna och färgkritor. Vägar, stigar, sjöar, stordiken, skog, myrar och ynkliga små åkerlappar. Blått vatten, men också svart för de blötaste ställena: surhålen, dypöarna, ävjan. Han återgav människornas boningar med lysande blodröd färg: Avabäck, Inreliden, Lillåberg, Åmträsk, Lakaberg, Finnträsk, Kläppmyrliden, Morken, Ensamheten osv. osv.

Även om de angivna exemplen visar hur människor i allmänhet nalkas och utnyttjar kartor så finns det givetvis också en vetenskaplig beskrivning av Kartan som redskap. Här är en,

formulerad av I C Taylor i *Geographica* 1994 (min översättning): kartan redovisar relationer mellan människor samtidigt som den uttrycker rumslig fördelning av olika fenomen. Den uttrycker dessa två aspekter på rumslighet samtidigt som den möjliggör studier av sambandet mellan dem. Kartan binder samman heterogena och disparata fenomen, händelser, lokaliseringsmönster och andra fenomen som möjliggör för oss att se relationer och samband som annars inte vore möjliga att observera. Kartan sammanbinder också territoriella indelningar med sociala förhållanden och kulturella regler. Moderna kartor bygger på en slags standardiserad och utvecklad metodik som möjliggör för oss att finna fördjupad kunskap, genomföra analys och finna grund för handling. Den digitala tekniken har gett oss oerhörda möjligheter därvidlag.

Den möjlighet till integration som kartan har upptäcktes redan av Ptolemios under det andra århundradet. Han skriver i sin *Cosmografi* (min fria översättning): Slutet på kartografin vore om man behandlar varje del av helheten för sig, ungefär som om man skulle måla ögat eller örat på en människa för sig i porträtterandet. Geografins uppgift är att kartlägga helheten i korrekta proportioner. Man börjar med de stora dragen och sätter därefter in detaljerna efter behov med korrekta avstånd mellan de fenomen som skall återges.

Låt mig nu ge några exempel på vad kartredovisning av tematiska fakta kan ge utöver ren statistik. I Nationalatlasvolymen om Stockholm-Mälardalen har vi redovisat den kvinnliga representationen i landets olika kommunalfullmäktige i början av 1990-talet. Skillnaderna är slående. Så till exempel är den kvinnliga representationen låg där frireligiositeten är stark (kvinnan tige i församlingen). Mest slående i bibelbältet i inre Götaland medan de sekulariserade industriorterna i Mellansverige och Norrland redovisar ett omvänt förhållande. Idag är frågan om jämställdhet sådan den redovisas av SCB ett fenomen som tydligt återfinns i storstäderna, enkannerligen Stockholm som är landets mest jämställda kommun efter de kriterier SCB använder.

Ett annat drastiskt exempel på hur kartredovisning lyfter fram problem finner vi i *State of the World Atlas* femte editionen 1995. Där redovisas bl. a. en karta med titeln "Missing women" hur många fler kvinnor det skulle finnas på jorden i dag om alla kvinnor kunde åtnjuta samma goda levnadsförhållanden som de gör i t. ex. Kanada, Japan, Norge, Sverige och Schweiz. Om så vore fallet har man räknat ut att det i dag skulle finnas inte mindre än 120 milj. fler kvinnor på vår jord om diskrimineringen av kvinnorna upphörde och hälsoläget i samband med graviditet och barnafödande förbättrades. Siffran bygger på att relationen mellan födelsetalen för pojkar och flickor behålls över livscykeln. Jag skall här inte nämna de länder kartan redovisar men ni kan säkert tänka er vilka områden på jorden det gäller. De går som ett band runt klotet.

Vi kommer därmed in på frågan om hur kartan kan behaga folk med makt och resurser. Det här är ett kärt och genomtröskat ämne i olika föredragssammanhang, så jag lämnar temat för denna gång och går istället in på frågan om behaget mellan konst och kartografi.

Kartan och konsten. Konsten i kartan

I en understreckare i SvD 2003 skriver Lars Munkhammar: "Gränsen mellan verklighet och fiktion i äldre kartor är mycket flytande. Olaus Magnus stora epokgörande karta över Norden "Carta Marina" från 1539, är ett kartografiskt storverk och ett under, när man betänker på kartörens förutsättningar (egna vidsträckta resor, uppgiftsinsamlingar från sjöfarande och handelsmän men ingen flygfotofering och inget datorstöd). Det är den första karta där

skepnaden av länderna på ett hyggligt sätt överensstämmer med verkligheten. Ändå är den nerlusad med imaginär information: den antika sagoön Thule mellan Färöarna och Orkneyöarna, trollen i Norge, havsmonstren som slukar varandra och människornas skepp.

Framställningen av kartor påverkade också konsten. Den nederländska realismens uppkomst under 1500-talet blev ett framgångsrikt projekt för att tolka verklighetsuppfattningarna. Kontakten med måleriet medförde att man ofta framställde kartor i perspektivformat med landskapet och dess kulturella detaljer ditmålade mellan vägar, floder och bebyggelse på ett ofta inexakt sätt – alltså mera som ett landskapsmåleri helt enkelt. Några berömda exempel på sådana kartor finner vi i Bureus karta över Lapponia 1611, Visbykartan från 1500-talets slut i verket *Civitates orbis terrarum*. I sitt stora verk om den nordiska kartan historia har Ulla Ehrensvärd bland alla återgivna kartexempel en karta från Peter Boeckel över Ditmarsken mellan floderna Elbe och Eider 1559. Kartan kom inte så mycket att likna en karta utan snarare en landskapsbild i fågelperspektiv. Så blev också Boeckel hovmålare hos hertigarna av Mecklemburg i Schwerin och Güstrow. Alla dessa konstnärliga inslag i kartredovisningarna kom att bestå långt fram i tiden i kartuscher och kartmarginaler. ”Hur underbar är inte en bra karta, i vilken man tack vare teckningskonsten kan se världen från en annan värld” uttrycker sig den berömde konstnären och målaren Samuel van Hoogstraaten i Traktat och Målerikonsten från år 1678. Hoogstraten är för övrigt just nu aktuell genom en utställning på Nationalmuseum, Lura ögat. Fem seklers bländverk.

I Ulla Ehrensvärds uppsats ”Color and cartography” tar hon fram exempel som visar att konst och 1700-talets kartografi har ett nära samband. Hon refererar där till John Smiths’ avhandling ”The art of painting in oyl” som bl a behandlar färgläggning av kartor (min översättning): Börja med en liten kamelhårspensel som hålls i en gåspenna och måla över alla kullar som rymms inom den pricklinje som skiljer en provins från en annan. Sen, om det finns några skogar, dutta med en mycket fin pensel doppad i gräsgrön färg gjord av koppargrönt. Gör en markering för varje träd. Sedan, med hjälp av en annan fin pensel doppad i **röd** blyfärg, låt städer och orter framträda på kartan så att ögat lättare kan uppfatta dem. Detta för ju faktiskt tankarna till min första skolatlas som jag tidigare talade om! John Smith fortsätter sedan att i detalj redovisa hur man skall gå tillväga för att kartan på ett så uttrycksfullt sätt som möjligt skall återge terrängformationer och bebyggelse. Dessa anvisningar kan kanske tyckas vara out of fashion för den moderna datorkartografen, men de redovisar en del av den kontinuerliga utveckling vi haft inom kartografen.

Behaget till kartan kan dessvärre övergå till ett okontrollerat begär efter kartor på två sätt

- a. *Vissa människor utvecklas till entusiaster så att de närmast kan betecknas som Kartnördar
Det visar sig att kartnördarna inte sällan lider av en fruktansvärd sjukdom beskriven på en gammal poster på följande sätt:*

Varning! En epidemi försorsakad av extrem kärlek till gamla kartor

Högst smittosam!

Det finns inget känt botemedel

Symptom på infektion är förvirring och svettiga handflator.

när patienten läser gamla kartkataloger

Tillståndet förvärras ofta genom andningsssvarigheter och fördjupad åtrå till kartor

Ytterligare patologiska tecken hos patienten är

*Avsaknad av fria väggytor i hemmet samt en självförvållad fattigdom
Om du blir infekterad gå inte till doktorn utan
sök hjälp från en antikvitetshandlare som handlar med gamla kartor
vederbörande är visserligen oförmögen att bota sjukdomen
men han kan tillfälligt tillhandahålla lättnad i symptomen*

b. karttjuvar med pekuniära intressen och personer med sjukligt begär efter kartor

Tyvänn går kartälskande över i ett kriminellt habegär hos en del personer, vilket ofta kan utnyttjas i pekuniärt syfte hos dem som har kontrollen över de dyrbara dokumenten. Vi har ett sådant tragiskt exempel vid KB bara för några år sedan.

Stölder av böcker och kartor har naturligtvis förekommit i all tid och så till exempel finns en inskription i biblioteket i Sankt Peters kloster i Barcelona som lyder (min översättning): För den som stjälar eller lånar en bok eller karta utan att återlämna den till den rätte ägaren, låt boken eller kartan förvandlas till en orm i hans hand och låt ormen bita honom med skakningar och krossade leder som följd. Låt honom försmäktas i plågor och vändas i sin upplösning. Låt bokmaskar gnaga i hans inälvor och maskarna skall inte vara ställda på diet. Och när han slutligen går mot sitt slutliga straff låt helvetets flammor förtära honom för evigt. Detta exempel är kanske inte riktigt giltigt i vår tid med liberalare syn på användning av kartmaterial som produceras i massupplaga. Låt mig därför få utnyttja den senare delen av mitt anförande med en blick in i nutiden och KS verksamhet.

Kartografiska Sällskapet 100

Vi är i dag beredda att betrakta åtminstone de officiella kartverken som objektivt redovisande av fakta. Vi är förskonade från de grövsta manipulationerna om man jämför med förhållandena under äldre tider. Ideologiska och politiska motiv kunde göra sig gällande. I artikeln om "Kartan som konstverk" beklagar Harry Martinsson de människor som levde i tiden mellan Ptolemaios och Henrik Sjöfararen. Kyrkans män tog över och deras ideologi styrde världsbilden. Munken Kosmas Indikopleustes världskarta liknar, säger Martinsson i ett ofta citerat utsnitt ur artikeln, ett rått köttstycke krökt i båge och försett med ett antal knappar och rutor. Det hela omges av en slags ludenhet föreställande världens ända. Den kartan vore rolig om den inte så rått berättade om mordet på klarheten, om det förbjudna förnuftet och om upphöjelsen av mörkret. DET ÄR EN KARTA FÖR VARGAR!

Nu när vi är här för att högtidligt fira KS 100-årsjubileum är tiderna annorlunda. Nu råder förnuft och ljus i kartframställningen som beledsagas av en teknik som vi inte ens kunde drömma om när jag var barn. Faktiskt inte ens 1990 var vi på det klara med vad som skulle ske. När Hans-Fredrik Wennström och jag skrev en liten avslutande artikel i SNAs volym om Sveriges kartor fick vi i våra vidlyftiga visioner inte med hela den tekniska utveckling som skulle komma att ske. Google Earth var inte tillgängligt och digitaliseringsbordet var vad som stod till buds när data skulle förvandlas till kartform. I andra avseende fick vi med dagens realiteter som GPS och tillgång till digitala kartor, även historiska samlade i databaser. Men något riktigt Karteum, ett stort kart- och bildmuseum som bl. a. Jim Widmark och jag kämpade för under Sture Norbergs ledning, blev det inte.

Vart är vi då på väg? Ja, det är inte så lätt att säga. Utvecklingen efter 1990 blev ju inte precis vad Hans-Fredrik Wennström och jag tänkt oss. Men några saker kan man ändå konstatera i form av, skall vi säga, aktuella trender. Relationen mellan kartan och bilden ändras ständigt.

Just nu tycks det som om bilden spelar en allt större roll i den geografiska orienteringen. Man kommer osökt att tänka på hur relationen karta/bild tedde sig för drygt 300 års sedan. Då betingade teckningskonsten kartans utveckling enligt Samuel van Hoogstraats utsago. Flyg- och framför allt satellitbilder vinner terräng men överlåter åt betraktaren att tolka vad hon eller han ser. Digitala databaser får allt större användningsområden och det är bara inom ett område där den gamla papperskartan tycks hålla stand, nämligen Fjällkartan och helst då den falsade versionen.

Trots detta blir kartan i allt högre utsträckning var mans egendom. Tillgängligheten via t ex Google, Eniro och Hitta är nu högst påtaglig och används av allt fler. Kartan har blivit en stor del av vår tillvaro. Men denna form av tillfällighetskartografi gör att det gamla karthantverket riskerar att gå förlorat. Men det finns motkrafter med önskan att producera kvalitetsprodukter i form av kvalificerad yrkesutbildning. De kartografiska datorprogrammen blir allt mer avancerade och utvecklingen på detta område går mot allt vackrare och mer läsbara kartor tillsammans med en förbättrad kartpedagogik. Design och prydlighet är modeord. I spetsen för denna utveckling går spelindustrin, en genre där pengar finns att hämta.

I ljuset av dessa förändringar måste man betrakta KS verksamhet i hög grad i takt med tiden. Det är en pigg och alert 100-åring som spelar en avgörande roll i länken mellan professionalism och samhällsbehov och önskemål av skiftade slag. Sällskapet har under lång tid haft en kompetent ledning och kunnat utveckla en ekonomi som möjliggjort att Sällskapet blivit synliggjort bland små och stora företagare med kart- och GIS-intressen samt bland personer verksamma i offentlig verksamhet inom vår sektor. De omkring 2000 medlemmarna representerar ett bredd spektrum av intressen, vilket återspeglas i Sällskapets styrelse och i dess olika sektioner. Som jag minns det utgjorde arrangemanget kring den internationella kartkonferensen ICC 97 det verkliga lyftet för Sällskapet som därefter framstår som ett av världens mest utvecklade kartsällskap baserat på ideell grund. Verksamheten har kunnat utvecklas, inte minst genom kursverksamhet och stipendiemedel, men också genom priser och utmärkelser. Partnerskapet mellan Sällskapet och MBK-leverantörerna är utan tvekan lyckosamt. Samma sak måste man säga om samgående mellan Sällskapet och Svenska Sällskapet för Fotogrammetri och Fjärranalys som bl. a resulterat i en gemensam tidskrift – Kart och bildteknik.

Något som jag personligen gläder mig åt är den nya sektionen för Utbildning. Jag tror nämligen att vi måste intressera oss för kartans roll i utbildningen på ett helt annat sätt än vad som nu sker. Det gäller hela utbildningssystemet, bl. a de kurser som anordnas för blivande och yrkesverksamma lärare. Alltså inte bara för yrkesverksamma karthanterare. Sällskapets vilja att delta i skolmässor och liknande är utmärkt. På sikt kanske man kan blanda sig i själva kursprogrammen, vilket skulle stärka geografiämnet ytterligare.

Kartan är ju av vad jag sagt inte bara ett tekniskt redskap utan också ett slags konstverk eller i varje fall en produkt som kräver kunskaper om visualisering och pedagogiska knep för att bli njutbar. När jag under förra året höll på med att lägga sista handen vid SNA-bandet om Stockholm-Mälardalen mötte jag flera yngre och datatekniskt begåvade människor. Jag märkte emellertid att dessa personer främst kände lycka när datafångsten kommit på plats i form av en karta. Hur det hela såg ut spelade inte så stor roll. Nå, detta kunde rättas till genom kartredaktörens Ulla Arnbergs insatser. Kanske är jag orättvis nu men jag vill ha tillbaka mera av "konstnärligheten" i kartproduktionen. Det kommer säkert. Hur som helst, den nya utbildningssektionen kunde kanske ta en genomgripande diskussion kring användningen av kartan som pedagogiskt och kunskapsfördjupande instrument.

Avslutning

Jag vill avslutningsvis återvända till Carl Jonas Love Almqvist och hans essä ”Chartans behag”. Många av oss här församlade endera älskar kartor, tillverkar kartor, arbetar i det dagliga värvet med kartor och det som förenar oss är naturligtvis att vi måste förhålla oss till detta medium på ett eller annat sätt. Almqvist uttalar sin kärleksförklaring till kartan på följande sätt: ”*Jag bekänner mitt stora nöje vid betraktelsen af de linjer, som Ländernas och Hafvens möte bildar; men jag kan icke utlägga, hvori det består. Allt behag är mer eller mindre oförklarligt, och Länderna kanske mest av allt på jorden. En god, fullkomligt sann Charta är en stor skatt. Hon är porträttet av så stora skepnader, att vi, utan hennes hjälp, omöjligen kunde njuta, anblicken af dem, hon öppnar källan för en oskyldig ljuf beskådning*”. Vi får inte missa denna relation till kartan i den moderna teknikens tidevarv!

Ja kära åhörare, det är *synd* om dem som inte riktigt förstår sig på kartor och därmed inte heller kan uppleva *kartans behag*!

Källor, litteratur och referenser

- Ahlmann Hans W:son och Samuelsson Sixten. 1947. *Roths skolatlas No 1*. Stockholm.
- Almqvist Carl Jonas Love. 1838. *Chartans behag. Några drag*, Scandia 1933.
- Bergström Ola och Moberg Oskar. 1943. *Bergvalls skolatlas*. Stockholm.
- Black Jeremy. 1997. *Maps and Politics*. Reaction Books. London.
- Bäärnhielm Göran och Sahlin Gunnar. *Landet under dina ögon*. Kartutställning på Kungl. Biblioteket 2006.
- Casey Edward. 2002. *Representing Place. Landscape paintings & Maps*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Ehrensverd Ulla. 2006. *Nordiska kartans historia*. Helsingfors.
- Harley J.B. 2001. *The New Nature of Maps*. Johns Hopkins University Press. Baltimore.
- Hoogstraaten van, Samuel. 1678. *Traktat och Målerikonsten*.
- Martinsson Harry. 1963. *Kartan som konstverk. Utsikt från en grästuva*.
- Miles Harvey. 2001. *The Island of Lost Maps*. Phoenix. London.
- Munkhammar Lars. 2003. Kartan över landet som icke är. SvD 5 okt. 2003.
- Sporrong Ulf och Wennström Hans-Fredrik. 1990. *Sveriges kartor*, Sveriges Nationalatlas, vol. 1, Kartbutiken, Stockholm.
- Woodward David. 1975. *Five Centuries of Map Printing*, The University of Chicago Press. Chicago.